

źródła monastyczne

52

źródła monastyczne

52

Redaktor serii: Ks. Marek Starowieyski

opracowania

12

JENNIFER L. HEVELONE-HARDER

UCZNIOWIE

PUSTYNI

MNISI, ŚWIECCY I PRYMAT DUCHA
W GĄZIE VI WIEKU

Przekład:

EWA DĄBROWSKA

Redakcja naukowa:

TOMASZ MICHAŁ GRONOWSKI OSB

RAFAŁ KOSIŃSKI

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

KRAKÓW 2010

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA DO WYDANIA POLSKIEGO.....	7
PRZEDMOWA.....	11
WYKAZ SKRÓTÓW.....	19
WPROWADZENIE.....	23
Rozdział 1	
GAZA – ROZDROŻA NA PUSTYNI.....	37
Środowisko monastyczne.....	44
Listy.....	56
Korespondencja między Ojcami Pustyni.....	63
Orygenizm i Sobór Chalcedoński.....	68
Barsanufusz w późniejszej tradycji.....	78
Natura kierownictwa Starców z Gazy.....	82
Rozdział 2	
THAWATHA – SZUKANIE BOGA NA PUSTYNI.....	85
Barsanufusz i Jan.....	92
Identyfikacja Jana z Beerszeby.....	96
Barsanufusz i igumen Seridos.....	107
Igumen jako uczeń.....	120
Inni ojcowie.....	128
Rozdział 3	
DOROTEUSZ –	
– OD NOWICJUSZA DO DUCHOWEGO KIEROWNIKA.....	139
Doroteusz zostaje mnichem.....	142
Doroteusz jako ojciec duchowy.....	154
Doroteusz jako uczeń Jana.....	162
Abba Doroteusz.....	165

Rozdział 4

ŚWIECCY UCZNIOWIE –

– SPOŁECZNE OBOWIĄZKI I DUCHOWE TROSKI	175
Chrześcijanie świeccy	176
Sąsiedzi: Żydzi, poganie i heretycy	178
Choroba i uzdrowienie	185
Pytania o sprawiedliwość prawną i ekonomiczną	194
Rodzina i domownicy	200
Własność i miłosierdzie	205
Społeczne interakcje pomiędzy mnichami a świeckimi	208
Świecka asceza	216
Widzenia	220

Rozdział 5

BISKUPI I WŁADZA CYWILNA –

– WŁADCY KOŚCIOŁA I CESARSTWA	225
Polityka kościelna	228
Biskup Marcjan	236
Władza państwowa	241
Wskazówki dotyczące wyświęcania kapłanów	245

Rozdział 6

AELIANOS – PRZEŁOŻONY NASTĘPNEGO POKOLENIA.....253

Jan przepowiada swoją śmierć.....	265
Igumen i mnisi.....	271
Klasztor i świat	273
Klasztor i ludzie obcy.....	282
Wyzwania stojące przed nowym igumem	288
Nowa struktura duchowej władzy	290
Epilog: Odeście Jana.....	296
ZAKOŃCZENIE	299
BIBLIOGRAFIA.....	307
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH.....	331

PRZEDMOWA DO WYDANIA POLSKIEGO

Inny sposób traktowania bliźniego jak siebie samego jest taki: Jeśli słyszałeś od Ojców o drodze Bożej, a brat twój cię o to zapyta, nie strzeż zazdrośnie troski o niego i wsparcia, ale wiedząc, że jest on twoim bratem, powiedz, co usłyszałeś według bojaźni Bożej i nie uważaj się za nauczyciela.

(Jan z Gazy, *List* 339)

W ciągu ostatnich dwudziestu lat nastąpił rozkwit studiów nad monastycyzmem palestyńskim późnej starożytności; badania pozwoliły odkryć bogate środowisko monastyczne uformowane w okolicach Gazy. Wśród znanych mnichów tego regionu był Barsanufiusz, który otrzymał przydomek Wielki Starzec, i jego towarzysz Jan, nazywany Drugim Starcem. Wspólnie stworzyli oni duchową wspólnotę, w której chrześcijanie różnych stanów – zarówno mnisi, duchowni jak i świeccy byli przyjęci i prowadzeni przez starców z pokorą i rozeznaniem ducha.

Pierwsze, kompletne krytyczne wydanie *Listów Barsanufiusza i Jana* ukazało się, gdy z Peterem Brownem kończyłam moją pracę w Princeton i przygotowywałam pierwsze wydanie tej książki. Do pełnego tłumaczenia Francois Neyta i Pauli de Angelis-Noah doszło klarowne tłumaczenie francuskie Luciena Regnault¹. Następnie

¹ F. NEYT, P. DE ANGELIS-NOAH et L. REGNAULT, *Barsanuphe et Jean de Gaza. Correspondance*, I/1–2, II/1–2, III, SCh 426, 427, 450, 451, 468, 1997, 1998, 2000, 2001, 2002.

pojawiło się włoskie tłumaczenie *Listów*². Bardzo długo wyczekiwany przekład na język angielski zbioru *Listów* Barsanufiusza i Jana, dzięki tłumaczeniu o. Johna Chrysavgisa stał się dostępnym³. Teraz, cieszę się bardzo, iż mogę napisać wprowadzenie do, wykonanego przez Ewę Dąbrowską, przekładu mojego studium na temat wspólnoty Barsanufiusza i Jana z Gazy. Dobrze, że tom ten wydany zostanie po *Dzielałach* Doroteusza z Gazy, jako że był on najslawniejszym uczniem Barsanufiusza i Jana, a prawdopodobnie także kompilatorem *Listów*. Dziękuję wszystkim w Wydawnictwie Benedyktynów w Tyńcu oraz w John Hopkins University Press, którzy sprawili, iż projekt ten doszedł do skutku.

To, że książka ta wydana została przez Wydawnictwo Benedyktynów w Tyńcu jest szczególnie znaczące. Święty Benedykt żył w Italii, w podobnie burzliwym czasie szóstego wieku co Starcy z Gazy. Pomimo iż ci pionierzy monastycyzmu rozdzieleni byli odległością geograficzną i troszczyli się o swe wspólnoty w odmiennych warunkach społeczno-politycznych, ich głosy łączą wspólne troski. Czy to pośród wyłaniających się królestw germańskich na wczesnośredniowiecznym Zachodzie, czy w Palestynie w ostatnim stuleciu, pod panowaniem Bizancjum, duchowi ojcowie, tacy jak św. Benedykt czy święci Barsanufiusz i Jan z Gazy, starali się przygotować swoje

² M.F.T. LOVATO e L. MORTARI, *Barsanufio e Giovanni di Gaza. Epistolario*, Roma 1991.

³ J. CHRYSAVGIS, *Barsanuphius and John. Questions and Responses*, English translation, vol. I–II, Washington 2006–2007.

wspólnoty, by potrafiły przeżywać wiarę chrześcijańską w nieprzewidywalnych, trudnych czasach.

Dążyli oni do tego, by ustanowić autentyczny duchowy autorytet u przełożonych wspólnot cenobitycznych. Udzielali wskazań, co do kontaktów klasztoru ze światem zewnętrznym i wychowywali chrześcijańską wspólnotę, by stała się narzędziem tworzenia i podtrzymywania formacji duchowej.

Barsanufiusz i Jan byli anachoretami. Wiele lat spędzili w całkowitym odosobnieniu w swych pustelniczych celach. Każdy z nich porozumiewał się ze światem zewnętrznym za pośrednictwem jednego ucznia. Ale właśnie owo skrajne odosobnienie, paradoksalnie, pozwoliło im nawiązać relację z tak ogromną rzeszą uczniów.

Fizyczna izolacja ułatwiała świętym mężom wielkie zaangażowanie za pośrednictwem listów w życie monastyczne i świeckie ich wspólnoty. Zachowało się ponad 850 listów adresowanych do mnichów, przełożonych kościelnych, urzędników państwowych i ludzi świeckich. Ich niezwykła korespondencja stanowi dla nas okno, przez które możemy oglądać współistniejące wspólnoty klasztoru, gminy, wsi i miasta. Dynamiczne funkcjonowanie tych odrębnych wspólnot opisane zostało w listach, co pozwala nam na niespotykany wgląd we wspólnotowe życie świeckich chrześcijan i mnichów szóstego wieku.

Barsanufiusz i Jan na każdym poziomie dbali o duchowe zdrowie tych wspólnot. W czasach, gdy wzburzenie powodowały spory chrystologiczne, wspierali oni spokojnie chalcedońskiego biskupa Jerozolimy, rozpraszając narastające między uczniami polemiki. Prowadzili

biskupa Gazy w wyborze duchowieństwa i stosunkach z urzędnikami państwowymi. Przekonywali ludzi świeckich do pielęgnowania pokojowych relacji z ich pogańskimi i żydowskimi sąsiadami. Mnisi i ludzie świeccy na różnym poziomie dojrzałości duchowej garnęli się do nich jako do duchowych kierowników. I, co najbardziej uderzające, bezustannie starali się wychować następne pokolenie ojców duchowych i przekazać swój duchowy autorytet owym następcom.

Dziedzictwem wysiłków budowania wspólnoty jest ostateczne przechowanie przez uczniów ich słów. Staranna praca nad ułożeniem i przedstawieniem *Listów Starców* oraz nad komentarzami do nich, wykonana przez mnicha, który sam był ich uczniem, jest hołdem dla działań tych duchowych kierowników. Korespondencja Barsanufiusza i Jana okazała się bogatym źródłem dla zrozumienia historycznej praktyki duchowego kierownictwa zarówno Kościołów Wschodu jak i Zachodu. Nowy przekład *Disciples of the Desert* pomaga w kontynuowaniu tego dzieła, ukazując mądrość duchowych ojców z Gazy szerszemu gronu odbiorców.

Luty 2010

*Jennifer L. Hevelone-Harper
Gordon College Wenham, MA
USA*

PRZEDMOWA

Dzięki odkryciom archeologicznym i źródłom papiirusowym – przy nowatorskim podejściu do analizy tekstów pisanych – uczeni, zajmujący się współcześnie studiami nad ascetyzmem późnego antyku, dostrzegli wkład poszczególnych ośrodków regionalnych w rozwój wschodniego monastycyzmu. Szczególnie owocne okazało się badanie sentencji (apoftegmatów) egipskich Ojców Pustyni z IV wieku oraz tego, w jaki sposób mnisi ci rozumieli Pismo Święte oraz pojęcie wspólnoty¹. W ciągu ostatnich dwudziestu lat także monastyczne ośrodki z Pustyni Judzkiej zwracały uwagę naukowców, którzy odkryli zarówno położenie judzkich klasztorów, jak i osobowości mnichów, którzy w nich zamieszkiwali². Rozwój monastycyzmu w okolicach Gazy był ściśle złączony z doświadczeniami palestyńskim i egipskim; budził jednak dotąd znacznie mniejsze zainteresowanie.

¹ Zob. D.B. CHRISTIE, *The Word in Desert. Scripture and the Quest for Holiness in Early Christian Monasticism*, Oxford 1993; G. GOULD, *The Desert Fathers on Monastic Community*, Oxford 1993.

² Zob. Y. HIRSCHFELD, *The Judean Desert Monasteries in the Byzantine Period*, New Haven 1992 [pol. przekł. ukaże się niebawem w serii Źródła Monastyczne, 53]; J. BINNS, *Ascetics and Ambassadors of Christ. Monasteries of Palestine, 314–631*, Oxford 1994; J. PATRICH, *Sabas. Leader of Palestinian Monasticism*, Washington 1995 [pol. przekł. w przygotowaniu, ukaże się w serii Źródła Monastyczne].

Nadszedł wreszcie odpowiedni moment, aby rozpocząć studia nad życiem dwóch świętych mężów z Gazy – Barsanufiuszem i Janem. W 2002 roku opublikowano nowe tłumaczenie rozpraw ich poprzednika, Izajasza ze Sketis, co zapoczątkowało odkrywanie bogatego otoczenia Gazy i przyczyniło się do ubogacenia teologii ascetycznej³. Zbiór listów Barsanufiusza i Jana został opublikowany w krytycznym wydaniu (1997–2002) wraz z francuskim tłumaczeniem, dzięki czemu całość korespondencji po raz pierwszy stała się łatwo dostępna⁴. Angielski przekład listów, sporządzony przez Johna Chryssavgisa, zamyka niedokończone, lecz ważne dzieło Derwasa Chitty’ego, którego przełomowe badania nad monastycyzmem palestyńskim dostarczyły podstaw dla dzisiejszych studiów nad tym regionem⁵. Przygotowanie krytycznej edycji i prace nad nowym tłumaczeniem, raczej trudnego

³ *Abba Isaiah of Scetis. Ascetic Discourses*, transl. J. CHRYSAGVIS and P. PENKETT, Kalamazoo 2002. Izajasz ze Sketis nazywany był także Izajaszem z Gazy, ponieważ tam się następnie przeniósł.

⁴ F. NEYT, P. DE ANGELIS-NOAH et L. REGNAULT, *Barsanuphe et Jean de Gaza. Correspondance*, I/1–2, II/1–2, III, SCh 426, 427, 450, 451, 468, 1997–2002 [polski przekład w przygotowaniu, ukaze się w serii Źródła Monastyczne].

⁵ J. CHRYSAGVIS, *Letters from the Desert. Barsanuphius and John, a Selection of Questions and Responses*, Crestwood 2003. Jego pełny przekład całego zbioru *Listów* zostanie wydany przez Catholic University of America Press. Derwas Chitty opublikował pierwsze 124 listy w wydaniu krytycznym na krótko przed swą śmiercią, *Barsanuphius and John, Questions and Answers*, PO 31/3, 1966. Chitty w swojej klasycznej książce *The Desert a City*, Oxford 1966 [ŹrMon 45] umieścił Barsanufiusza i Jana w szerszym kontekście ascetyzmu egipskiego i palestyńskiego. Rozproszone fragmenty, dotyczące Bar-

zbioru listów Barsanufiusza i Jana, ułatwią zajęcie się tą korespondencją z perspektywy historycznej. Pomimo iż od czasu do czasu w opracowaniach innych historyków pojawiały się interesujące fragmenty listów Barsanufiusza i Jana, książka ta jest pierwszą pracą, która w całości bada korespondencję i jej kontekst społeczny. Materiał został tu ułożony tak, aby pokazać rozwój i kształtowanie się duchowego przywództwa, sposób sprawowania duchowej władzy w klasztorze, a także środki, za pomocą których Barsanufiusz i Jan oddziaływali zarówno na chrześcijan świeckich z okolicznych miejscowości, jak i na przywódców kościelnych w Gazie i Jerozolimie.

Większość wcześniejszych prac, dotyczących tej korespondencji, koncentrowała się na monastycznej mądrości, jaką można odnaleźć w listach tych świętych mężów. Nie lekceważąc istotnej wartości duchowej nauczania Barsanufiusza i Jana, zajmuję się tutaj rekonstruowaniem ich więzi i relacji z uczniami. Szczególnie pożyteczne dla zrozumienia kształtowania się duchowego autorytetu w tym czasie jest badanie, w jaki sposób przełożeni klasztoru w Thawatha radzili sobie z wyzwaniem, które bezpośrednio i pośrednio stawały przed ich pieczołowicie ustanowionym systemem przełożenia. Fakt, że przywództwo Barsanufiusza i Jana przetrwało tak długo, nie wynikał z braku konfliktów wewnątrz wspólnoty, lecz z umiejętności prowadzenia dyskusji.

sanufiusza, Jana oraz kręgu ich towarzyszy, zawierają wiele informacji o monastycyzmie w Thawatha.

W korespondencji Barsanufiusza i Jana tłumnie pojawiają się postaci ojców i uczniów. Poprzez ujawnienie swoich zmagañ i wątpliwości stają się oni uosobieniem chrześcijan późnej starożytności, nie tylko z okolic Gazy, ale z całego świata śródziemnomorskiego. Listy stanowią okno, przez które widać różnorodny świat Bizancjum VI wieku. Spotykamy tu opis ludzi prowadzących różne życie, których historie nie zostały jeszcze opowiedziane; ich postawy, ambicje, zmagania mnichów, kleru i świeckich chrześcijan, którzy zostali uczniami Barsanufiusza i Jana; to oni ożywiają historię ostatniego stulecia Palestyny pod panowaniem Bizancjum. Książka ta pokazuje obu anachoretów na tle świeżo schryścianizowanego społeczeństwa zamieszkującego wschodnie wybrzeże Morza Śródziemnego w okresie rządów chrześcijańskiego cesarza Justyniana. Nie zatrzymuje się ona jedynie na postaciach świętych mężów, lecz bada także wspólnoty, w których żyli. To właśnie autorzy niemal zaginionych listów do Barsanufiusza i Jana stanowią jej główny przedmiot zainteresowania. Pytania stawiane przez nich pozwalają poznać niepokoje i nadzieje ludzi z różnych warstw bizantyńskiego społeczeństwa.

Pierwszy rozdział niniejszej pracy zarysowuje historyczne tło Gazy VI wieku i przedstawia Barsanufiusza i Jana, łącząc ich z monastycznym dziedzictwem regionu oraz toczącymi się wówczas w Palestynie dyskusjami doktrynalnymi. W rozdziale drugim dokonuję analizy systemu duchowej władzy, jaki funkcjonował w klasztorze w Thawatha przez większą część pierwszej połowy VI stulecia. Ukazane zostały tu relacje pomiędzy ana-

choretami – Barsanufiuszem i Janem – oraz igumenem Seridosem, przy czym szczególny nacisk kładę na rozwiązywanie konfliktów między przywódcami a uczniami w klasztorze. Rozdział trzeci to studium przypadku Doro-teusza, najbardziej znanego spośród uczniów Barsanufiusza i Jana. Opisałam jego doświadczenia od momentu przyjęcia do cenobium, aż do chwili uznania go za samodzielnego przywódcę duchowego. W rozdziale czwartym, wychodząc od analizy duchowego autorytetu w klasztorze, przechodzimy do wpływu, jaki Barsanufiusz i Jan wywierali na życie świeckich chrześcijan, zamieszkujących okoliczne miejscowości. Korespondencja pomiędzy anachoretami i ludźmi świeckimi pokazuje zarówno niepokoje, z jakimi stykali się ci, którzy starali się żyć jak chrześcijanie, oraz troskę przełożonych klasztoru, aby wychowywać i prowadzić laikat. Rozdział piąty powstał na podstawie listów do biskupów i ludzi sprawujących władzę państwową; jest to dalsza analiza wpływu duchowego kierownictwa anachoretów na ludzi żyjących poza murami klasztoru. Widać tu, że pomimo fizycznego odosobnienia, świętym mężom nie były obce spory, które zajmowały mieszkańców regionu, gdyż swobodnie pouczali oni przywódców kościelnych na temat właściwych relacji z władzą świecką. Rozdział szósty rzuca światło na radykalne zmiany, jakie wstrząsnęły przywództwem klasztoru po śmierci Seridosa i Jana oraz po tym, jak Barsanufiusz całkowicie wycofał się z kontaktów z ludźmi. Przedstawione są tu zmagania Aelianosa, świeckiego, który wybrany został na igumena i szukał wskazówek, w jaki sposób kierować klasztorom. Odśła-

nia nam to proces przekazywania przywództwa duchowego z pokolenia na pokolenie.

Wielu ludzi przyczyniło się do tego, że praca ta mogła powstać. Jestem bardzo wdzięczna mojemu promotorowi w Princeton, Peterowi Brownowi, którego zachęta i przenikliwość dopingowały mnie do pracy nad tym projektem, oraz Williamowi Chesterowi Jordanowi za jego wyostrzony krytycyzm. Dziękuję wykładowcom i administracji Gordon College, którzy udzielili mi wsparcia i zachęty, przyznając mi roczny urlop, abym mogła kontynuować tę pracę. Dziękuję także moim kolegom, którzy wspierali mnie praktycznie: Stevenowi Alter, Graemenowi Bird, Dorothy Boorse, Marthcie Crain, Vanessie Crooks, Jennifer Fry, Jamie Hokanson, oraz moim studentom, którzy czytali fragmenty tekstu i zmuszali mnie do zastanawiania, jak sprawić, aby życie Bizancjum stało się bardziej przystępne dla współczesnych czytelników.

W studiach nad światem Barsanufiusza i Jana pomagali mi także Jego Ekscelencja Biskup Sawa z Troady oraz ojciec John Chryssavgis. Chciałam podziękować również Scottowi Carrollowi i Scriptorium Center for Christian Antiquities za umożliwienie mi wyjazdu do Egiptu, gdzie zwiedziłam klasztory w Sketis i Synaju oraz dodatkowo dowiedziałam się nieco o kulturze monastycznej, z której wyszedł Barsanufiusz. Dziękuję także moim współpracownikom: Marilyn Cooper, Corneli Horn i Ute Possekel. Szczere wyrazy uznania należą się Henry'emu Tomowi, Anne Whitmore i Claire McCabe z John Hopkins University Press za ich mądrą pomoc i cierpliwe prowadzenie.

Również moja rodzina miała swój udział w tym projekcie. To wspomnienia mojej ciotki i wuja – Marthy i Joego Holeman z pobytu w Gazie w późnych latach osiemdziesiątych – zaostrzyły mój apetyt, aby dowiedzieć się więcej o tym regionie. Moi rodzice – Nell i John Hevelone oraz rodzice mojego męża – Lillian i Bill Harper z oddaniem wspierali mnie na niezliczone sposoby podczas pisania tej książki. Moje siostry Suzanne i Christine były oddanymi korektorkami, a mój brat – Nathanael – dodawał mi odwagi. Mój mąż – Colin okazywał codziennie swoją miłość w praktyczny sposób, sprawiając, że skończenie tej pracy było możliwe, a moje córki – Isabelle i Victoria były bardzo tolerancyjne, jeśli chodzi o mój czas i uwagę.

Nota redakcji

W wydaniu polskim wszystkie cytowane fragmenty *Listów* Jana i Barsanufiusza zostały przełożone z oryginału przez E. Dąbrowską, całość zaś korespondencji ukaże się w serii *Źródła Monastyczne*. Uzupełnienia redakcji dokonane w przypisach – głównie dotyczące polskich wydań cytowanych przez autorkę tekstów – podano w nawiasach kwadratowych. Przy spolszczaniu imion i nazw własnych zasadniczo trzymano się formy w brzmieniu oryginalnym, chyba że w polskiej literaturze naukowej funkcjonowała już ustalona odmiana imienia czy nazwy.

Oddając w ręce polskiego Czytelnika kolejny tom serii *Źródła Monastyczne*, składamy wyrazy podziękowania Autorce – prof. Jennifer L. Hevelone-Harper oraz John Hopkins University Press – za życzliwą pomoc w przygotowaniu wydania polskiego. Dziękujemy również prof. Ewie Wipszyckiej, z której inicjatywy podjęliśmy się przekładu tej książki, a dr. Robertowi Wiśniewskiemu za pomoc w redakcji tekstu.